

การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสังคมสันติสุข

INTEGRATING BUDDHIST PRINCIPLES TO FOSTER A PEACEFUL SOCIETY

Received : March 8, 2026

Revised : April 27, 2026

Accepted : April 29, 2026

พระเจษฎา จิตตสวโร (ศรีธรรมมา)

Phra jadsada jittasangwaro (sritanma)

สำนักศาสนศึกษาวัดบัวถนน

Office of Religious Education, Wat Bua Thanon

jessada22102543@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอบทความวิชาการเรื่อง “การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสังคมสันติสุข” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดและหลักธรรมของพรหมวิหาร 4 ในพระพุทธศาสนา วิเคราะห์การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรม ในการพัฒนาความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม และเสนอแนวทางในการบูรณาการหลักพรหมวิหาร 4 เพื่อเสริมสร้างสังคมสันติสุข การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก ตำรา เอกสารทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการศึกษาพบว่า หลักพุทธธรรมประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้มนุษย์มีจิตใจสูงส่ง มีความรัก ความปรารถนาดี ความเห็นอกเห็นใจ และความยุติธรรมต่อผู้อื่น การบูรณาการหลักพุทธธรรม สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต การพัฒนาชุมชน และการบริหารจัดการองค์กร โดยส่งเสริมให้บุคคลมีเมตตาต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ยินดีในความสำเร็จของผู้อื่น และวางใจเป็นกลางอย่างมีเหตุผล ซึ่งจะช่วยลดความขัดแย้งและสร้างความสามัคคีในสังคม นอกจากนี้ การบูรณาการหลักพุทธธรรม ยังสามารถพัฒนาเป็นแนวทางในการเสริมสร้างสังคมสันติสุขในมิติต่าง ๆ ได้แก่ มิติด้านบุคคล มิติด้านชุมชน และมิติด้านสังคม โดยการปลูกฝังคุณธรรมดังกล่าวผ่านกระบวนการทางการศึกษา สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา และองค์กรทางสังคม หลักพุทธธรรม หรือ พรหมวิหาร 4 สามารถนำมาประยุกต์เป็นกรอบแนวคิดในการสร้างสังคมสันติสุขในรูปแบบของ L – C – S – N Model เพื่อให้เกิดการพัฒนาจิตใจควบคู่กับการพัฒนาสังคม อันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติและยั่งยืน

คำสำคัญ: การบูรณาการ, หลักพุทธธรรม, สังคมสันติสุข

Abstract

This academic article aims to present the study titled "Integrating Buddhist Principles to Foster a Peaceful Society." The objectives are to study the concepts and principles of the Four Sublime States (Brahma Vihara 4) in Buddhism, analyze the application of these principles in developing interpersonal relationships in society, and propose ways to integrate the Four Sublime States to promote a peaceful society. This research is a documentary study, examining data from the Tripitaka, textbooks, academic documents, and related research. The data was then analyzed and synthesized using content analysis. The findings indicate that Buddhist principles comprise Metta (loving-kindness), Karuna (compassion), Mudita (sympathetic joy), and Upekkha (equanimity). These principles promote noble minds, love, goodwill, empathy, and justice towards others. Integrating these Buddhist principles can be applied to daily life, community development, and organizational management. It encourages individuals to be compassionate, helpful, rejoice in the success of others, and maintain rational neutrality, thereby reducing conflict and fostering social harmony. Furthermore, integrating these Buddhist principles can be developed as a guideline for fostering a peaceful society in various dimensions: individual, community, and social. This involves cultivating these virtues through education, family, religious institutions, and social organizations, leading to spiritual development alongside social development, ultimately resulting in peaceful and sustainable coexistence

Keywords: Integration, Buddhist principles, Peaceful Society,

บทนำ

ปัจจุบันสังคมมนุษย์กำลังเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง เทคโนโลยี และวัฒนธรรม ความเจริญทางวัตถุแม้จะอำนวยความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต แต่ขณะเดียวกันกลับก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำ ความขัดแย้ง การแข่งขัน และความแตกแยกในสังคมเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้สังคมขาดความสงบสุขอย่างแท้จริง ดังนั้น การแสวงหาแนวทางในการเสริมสร้าง “สันติสุข” ให้เกิดขึ้นอย่างมั่นคงและยั่งยืน จึงเป็นภารกิจสำคัญของทุกภาคส่วนในสังคม พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งเน้นการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านคุณธรรมและจริยธรรม มีหลักธรรมคำสอนที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ หลักธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้มุ่งเพียงการหลุดพ้นส่วนบุคคลเท่านั้น หากยังเน้นความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคลหรือเรียกว่าหลัก

พรหมวิหาร 4 ซึ่ง แก้ว ชิตตะขบ (2559:93-94) ได้ให้ความหมายและองค์ประกอบของพรหมวิหาร หมายถึง การมีหลักธรรมที่สูงส่งในใจ ซึ่งทำให้เรามีความประพฤติที่ดีและบริสุทธิ์ ธรรมที่เราต้องถือเป็นแนวทางในการทำสิ่งต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามหลักการที่เหมาะสม การดำเนินชีวิตที่สะอาดและการปฏิบัติตนต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ จะเป็นไปอย่างถูกต้อง จะต้องมี 4 ประการ คือ

1. เมตตา หมายถึง ความรักและความปรารถนาที่จะทำให้ผู้อื่นมีความสุข คำว่า “เมตตา” สื่อถึงความใกล้ชิด เป็นความรักที่ปราศจากความต้องการทางเพศ การปรารถนาให้คนอื่นมีความสุขและเจริญก้าวหน้า เป็นความรักที่อยากเห็นผู้อื่นมีชีวิตที่ดีขึ้น มีแนวคิดที่จะทำความดีเพื่อมนุษย์และสัตว์ทั้งปวง
2. กรุณา คือ ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจและคิดจะช่วยให้คนอื่นพ้นจากความทุกข์ คำว่า “กรุณา” สื่อถึงความกังวลเมื่อเห็นผู้อื่นประสบกับความทุกข์ยาก มีความปรารถนาที่จะช่วยให้เขาหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ ความใส่ใจที่จะช่วยบรรเทาความทุกข์ยากที่เกิดขึ้นกับสัตว์ทั้งหลาย
3. มุทิตา คือ ความสุขใจเมื่อคนอื่นทำได้ดี คำว่า “มุทิตา” หมายถึง ความสุขซึ่งเกิดขึ้นเมื่อเห็นคนอื่นประสบความสำเร็จหรือมีชีวิตที่ดี มีจิตใจที่สดใส สบายใจ และมีความสุข สื่อถึงความรู้สึกปลื้มปิติที่มีอยู่เสมอเมื่อได้เห็นผู้อื่นมีความสุข และเจริญเติบโตในทางที่ดีขึ้น
4. อุเบกขา คือ ไม่มีความยินดียหรือเสียใจเมื่อคนอื่นประสบภัย คำว่า “อุเบกขา” หมายถึง การไม่แค้นหรือให้ความสนใจมากเกินไป เกิดขึ้นเมื่อเราพยายามแสดงความเมตตาต่อผู้อื่น เช่น ให้กำลังใจ คนที่ทำผิดกฎหมาย มิฉะนั้นจะเปรียบเสมือนมีใจที่เป็นกลาง ซึ่งอยู่ที่การใช้ความคิดและการวิเคราะห์อย่างมีสติ โดยมีจิตที่มั่นคงและไม่หวั่นไหวจากความรักหรือความเกลียด พร้อมทั้งจะพิจารณาผลกรรมที่ทุกคนได้สร้างขึ้น โดยซื่อสัตย์กับความถูกต้องและความเป็นธรรมในตน รวมทั้งเข้าใจที่จะอยู่เฉยๆ และมีจิตใจสงบในเวลาที่ไม่มีอะไรที่ต้องกระทำ เพราะเมื่อเขาสามารถดูแลตัวเองได้ดี เขาก็สมควรที่ต้องรับผิดชอบและได้รับผลตามที่เขาควรได้รับ

สรุปการบูรณาการหลักพุทธธรรม โดยเฉพาะ พรหมวิหาร 4 ถือเป็นแนวทางสำคัญในการเสริมสร้างสังคมสันติสุข เพราะช่วยพัฒนาทั้งด้านจิตใจและพฤติกรรมของมนุษย์ให้เป็นผู้มีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา การน้อมนำหลักธรรมเหล่านี้ไปใช้ในชีวิตประจำวันและในทุกระดับของสังคม จะทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความเข้าใจ และความสงบสุขอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นรากฐานของ สังคมสันติสุขที่ยั่งยืน

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการบูรณาการ

1. ความหมายของการบูรณาการ

การบูรณาการ หมายถึง ขั้นตอนที่น่าหน่วยย่อยที่มีอยู่ซึ่งมีความเกี่ยวข้องและพึ่งพากันมาทำงานเพื่อสร้างความกลมกลืนและครบถ้วนเป็นเอกภาพ ซึ่งตรงกับการอธิบายของนักวิชาการชาวไทยที่กล่าวว่าการบูรณาการนั้นคือการนำสองสิ่งหรือมากกว่ามารวมกันหรือเพิ่มเติมเข้าด้วยกัน โดยมีเป้าหมายใน

การสร้างความสำเร็จมากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานแยกออกจากกันและต้องมีประโยชน์ที่สอดคล้องกัน นอกจากนี้ยังรวมถึงการมีความสัมพันธ์เชิงอาศัยระหว่างหน่วยย่อยต่างๆ ที่จะต้องทำงานผสมผสานกัน โดยการบูรณาการจะต้องมีหลักการสำคัญอยู่ 3 ประการ

- 1) มีหน่วยย่อยที่เป็นส่วนประกอบซึ่งแยกกันตามชั้นหรือระดับเพื่อที่จะนำมารวมกัน
- 2) หน่วยย่อยเหล่านี้มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงและพึ่งพากัน

3) เมื่อหน่วยย่อยเหล่านี้รวมตัวกันแล้ว ก็จะเกิดความสำเร็จครบถ้วนเต็มบริบูรณ์ มีความกลมกลืนผสมผสานกันได้พอดีหรือสมดุลอันจะเป็นภาวะของบูรณาการ หมายถึงว่า หน่วยย่อยต่าง ๆ ที่รวมกันนั้น จะมีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกัน ทำให้เกิดความกลมกลืนในรูปแบบที่เป็นหนึ่งเดียว และสามารถทำงานเพื่อบรรลุเป้าหมายได้ โดยการรวมตัว เติบโต และเชื่อมโยงไปยังเป้าหมายที่ตั้งไว้ นอกจากนี้ยังสามารถเห็นได้ว่า การใช้ศาสตร์หลาย ๆ สาขาที่เกี่ยวข้องมาผสมผสานกันในลักษณะของขั้นตอนการทำงานนั้น จะสร้างความสมดุลระหว่างความรู้เดิมและทำให้เกิดความรู้ใหม่ ที่มีคุณค่าทางแนวคิดใหม่ ๆ ซึ่งกระบวนการนี้มีความคล้ายกับคำจำกัดความที่ เบญจวรรณ ทิมสุวรรณ(2555:5) ได้กล่าวไว้ว่า การรวมกันของกระบวนการจัดการทรัพยากร เพื่อสนับสนุนเป้าหมายหลักขององค์กร จึงถือเป็นการบูรณาการที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งมากกว่าแค่การเคลื่อนตัวไปในทิศทางเดียวกัน เพราะผลจากการทำงานนี้จะต้องมีความเชื่อมโยงกันอย่างสมบูรณ์แบบ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด

2. แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการ

กระบวนการบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ไม่ใช่เป็นการการเปรียบเทียบ เพราะการศึกษาเปรียบเทียบ เป็นเพียงวางสิ่งที่เราศึกษาไว้คู่ขนาน โดยที่ไม่มีวันบรรจบกัน เช่น เราศึกษา ศาสนาเปรียบเทียบโดยไม่คิดรวมศาสนาที่ศึกษาเข้าด้วยกัน แต่การศึกษาแบบบูรณาการเป็นการนำสิ่งที่ศึกษามาปรับแต่ง ผสมผสานกันจนก่อให้เกิดองค์รวมที่สมบูรณ์ การบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์ สมัยใหม่ จึงต้องปรับองค์ความรู้ทั้งสองสายให้เชื่อมโยงเข้าหากัน ซึ่ง (พระมหาวิสุตร ปภสฺสโร (ยุวศิลป์), 2560:93) ได้กล่าววิธีการในการบูรณาการได้ 2 วิธี คือ

1. พุทธวิทยา (Buddhology) หมายถึง การปรับใช้ความรู้ในยุคปัจจุบันเข้ากับหลักความเชื่อของพระพุทธศาสนา โดยอิงหลักการของพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน และนำเสนอแนวคิดสมัยใหม่มาอธิบายเสริมให้กับพระพุทธศาสนา วิธีนี้จะใช้ความรู้ นำสมัยมาช่วยอธิบายเพื่อทำให้พระพุทธศาสนาที่มีความทันสมัยและมีเหตุผลที่ง่ายต่อการยอมรับ การบูรณาการพุทธวิทยา (Buddhology) เริ่มต้นจากการตั้งคำถามหรือค้นหาหัวข้อ (Issues) และปัญหา (Problems) ทางวิชาการหรืองานวิจัยที่มีการโต้แย้ง หรือการหาทางออกที่เหมาะสมต่อประเด็นต่างๆ ที่คน ชุมชน หรือสังคมให้ความสนใจ หลังจากนั้นจึงนำแนวคิดพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานสำหรับการอธิบาย ขั้นตอนถัดไปคือการนำศาสตร์หรือความรู้ในยุคใหม่มาใช้ในการอธิบายเสริม โดยมีความตั้งใจ

ที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเป็นไปในรูปแบบที่ทันสมัย มีเหตุผล และสอดคล้องกับวิถีชีวิตและสังคมมากขึ้น วิธีการนี้ไม่ได้มีเจตนาเพื่อสร้างสัทธิธรรมปฏิบัติหรือทำให้พระพุทธศาสนาสูญเสียแนวทางของตนเอง

2. ธรรมวิทยา (Dhammology) เป็นการเชื่อมโยงพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ หมายถึงการใช้วิทยาศาสตร์สมัยใหม่เป็นจุดเริ่มต้น และรวมหลักศีลธรรมจากพระพุทธศาสนาเข้าไปในเนื้อหาของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เนื่องจากวิทยาศาสตร์ในยุคปัจจุบันมักมองหาความจริงโดยไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม การเสริมศีลธรรมเข้าไปในศาสตร์เหล่านี้จะช่วยให้เกิดองค์รวมที่สมบูรณ์ รูปแบบการบูรณาการนี้จึงถือว่าเป็นการศึกษาธรรมประยุกต์ ซึ่งหมายถึงการใช้ธรรมะให้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ โดยอิงจากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เป็นสื่อธรรมประยุกต์จะช่วยสร้างประโยชน์ต่อชีวิต เพราะศีลธรรมมีส่วนเกี่ยวข้องในทุกกิจกรรมของชีวิต ผู้ที่นำศีลธรรมไปใช้ในชีวิตรอบประจำวันอย่างต่อเนื่องจะเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนา รูปแบบการศึกษาศาสตร์ธรรมวิทยาคือการวิเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่อย่างครบวงจร เพื่อสร้างกรอบในการนำความรู้จากพระพุทธศาสนามาใช้ตีความ ทำให้ความรู้ในรูปแบบตะวันตกมีความสมบูรณ์และครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

สรุปได้ว่า การบูรณาการนั้นเป็นกระบวนการดำเนินงานที่เป็นระบบอย่างมาก และที่สำคัญจะต้องให้ความสำคัญกับการที่สิ่งทั้งหลายซึ่งเป็นหน่วยย่อยจะต้องมาประสานสัมพันธ์กลมกลืนกันให้ดีและสมดุล ที่สุดในกรณีนี้ เมื่อเรามีความเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายที่เป็นหน่วยย่อย เราจะทำอย่างไร การที่จะต้องนำ หน่วยย่อยดังกล่าวเข้ามาประมวลประสานเข้าหากันเป็นองค์รวม

การเสริมสร้างสังคมสันติสุข

1. แนวคิดการเสริมสร้างสังคมสันติสุข

ประเวศ วะสี (2539:49) การเสริมสร้างชุมชนสันติสุขโดยการยึดหลักการว่าด้วยชุมชนมีเงื่อนไขสำคัญอยู่ 2 ประการ คือ ด้านภาพลักษณ์และด้านความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชน ด้านภาพลักษณ์ส่วนมากจะพิจารณาถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานเป็นหลัก ส่วนด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนจะมองจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม วัฒนธรรมของชุมชนโดยรวมจะได้แก่ โครงสร้างแบบครอบครัวซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ที่เป็นผลลัพธ์หรือมีลักษณะเหมือนพี่น้อง โดยมีการพึ่งพาอาศัยหรือสนับสนุนกันอย่างใกล้ชิด และโครงสร้างแบบอุปถัมภ์ ที่ในที่นี้ฝ่ายหนึ่งจะให้การช่วยเหลือทางเศรษฐกิจหรือสังคมแก่ฝ่ายอีกฝ่ายหนึ่ง และฝ่ายที่ได้รับความช่วยเหลือนั้นจะตอบแทนฝ่ายที่ช่วยเหลือด้วยการให้บริการ หรือยอมปฏิบัติตามเงื่อนไขของฝ่ายที่ช่วยซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ที่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่มีอำนาจเหนืออีกฝ่ายหนึ่ง นอกจากนี้ยังรวมถึงลักษณะความสัมพันธ์แบบตัวใครตัวมันที่ไม่แน่นอนซึ่งขึ้นอยู่กับสถานการณ์และเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดว่าการพัฒนาชุมชนต้องการพัฒนาในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมและวิถีชีวิต กระบวนการเรียนรู้ของประชาชน เพราะนั่นคือหัวใจของการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งเป็นการพัฒนาทั้ง ด้านเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป

การส่งเสริมการสร้างชุมชนสันติสุขเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาสังคมและเสริมสร้างความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งเป็นเป้าหมายที่ทุกภาคส่วนในสังคมต้องร่วมกันขับเคลื่อน ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และภาควิชาการ โดยเฉพาะภาคประชาชนซึ่งมีบทบาทโดยตรงต่อการพัฒนาชุมชน จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาอย่างทั่วถึง ทั้งด้านสุขภาพ ศักยภาพของบุคคล และมาตรฐานการครองชีพทางเศรษฐกิจ อันจะสะท้อนความมั่นคงทางสังคมในหลายมิติ ได้แก่ ความปลอดภัยจากภาวะคุกคาม (Freedom from Fear) ความมีอิสระภาพหรือการปราศจากความขาดแคลน (Freedom from Want) และการได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียม (Equal Opportunities) ตลอดจนการได้รับความคุ้มครองอย่างเป็นธรรมจากสังคมและรัฐโดยภาพรวม แนวคิดชุมชนสันติสุขมุ่งส่งเสริมการพัฒนาและความมั่นคงของมนุษย์ใน 7 ด้านสำคัญ ดังนี้

1.ด้านความมั่นคงทางเศรษฐกิจ (Economic Security) เช่น การมีรายได้ขั้นต่ำที่เพียงพอ การได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ การมีงานทำ การมีที่ดินทำกิน การเข้าถึงแหล่งเงินทุน การมีที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม และการลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ

2.ด้านความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) ได้แก่ การมีอาหารเพียงพอ ระบบการกระจายอาหารที่ทั่วถึง และการเข้าถึงแหล่งอาหารอย่างเท่าเทียม

3.ด้านความมั่นคงทางสุขภาพ (Health Security) คือ การได้รับบริการสาธารณสุขอย่างเสมอภาคและมีคุณภาพ ลดปัญหาโรคภัยไข้เจ็บและความเหลื่อมล้ำด้านสุขภาพ

4.ด้านความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Security) ครอบคลุมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การลดมลพิษทางอากาศ น้ำ และดิน รวมทั้งการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตอย่างปลอดภัย

5.ด้านความมั่นคงส่วนบุคคล (Personal Security) เช่น ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การได้รับการคุ้มครองจากความรุนแรง การคุ้มครองจากการละเมิดสิทธิ และความปลอดภัยจากอุบัติเหตุ

6.ด้านความมั่นคงของชุมชน (Community Security) หมายถึง การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ไม่มีการใช้แรงงานเด็ก ไม่มีความขัดแย้งรุนแรงภายในชุมชน และมีความสามัคคีเกื้อกูลกัน

7.ด้านความมั่นคงทางการเมือง (Political Security) ได้แก่ การปราศจากการกดขี่ทางการเมือง การเคารพสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และการมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเสรีและเป็นธรรม

โดยสรุป แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนสันติสุขมุ่งเน้นการจัดบริการสังคมอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม เพื่อให้ทุกคนได้รับสิทธิตามที่พึงมี พร้อมทั้งเปิดโอกาสให้กลุ่มผู้ด้อยโอกาสสามารถเข้าถึงบริการทางสังคมที่มีคุณภาพได้อย่างเท่าเทียม ครอบคลุม และต่อเนื่อง อันจะนำไปสู่การสร้างความมั่นคงให้แก่ผู้มีรายได้น้อย ส่งเสริมสังคมสวัสดิการ และเสริมสร้างความสัมพันธ์อันอบอุ่นของผู้คนในสังคม ให้เกิดความไว้วางใจ ความร่วมมือ และความเป็นหนึ่งเดียวกันบนพื้นฐานของการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

2.ความหมายของสันติสุข

ชุมชนสันติสุขเป็นกลุ่มที่สื่อถึงคำว่า "สันติ" ซึ่งมีความหมายว่า "ความสงบและความสุข" สอดคล้องกับพระไตรปิฎก ที่ระบุว่า "นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ. ไม่มีความสุขใดที่จะมีค่ามากกว่าความสงบ" เป็นความหมายที่เกี่ยวข้องกับการละหยุดกิเลสในระดับหนึ่ง กล่าวคือ การที่บุคคลหรือกลุ่มคนไม่เกิดความขัดแย้ง แย่งชิง หรือลงมือทำร้ายกัน โดยอิงจากอำนาจของทิวา หรือการยึดมั่นถือมั่น นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงสันติภาพที่ไม่มีความขัดแย้ง ตัวอย่างนักวิชาการที่ให้คำอธิบายเกี่ยวกับคำว่าสันติภาพได้กล่าวว่า สันติภาพจะไม่บังเกิดขึ้นหากยังมีความปรารถนาและความต้องการที่จะเอาชนะและปรับปรุงเพื่อนบ้านของเราอยู่ ดังนั้น "สันติภาพที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้เพียงในสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยความเมตตาและมิตรภาพ ห่างไกลจากความกลัว ความสงสัย และอันตรายต่าง ๆ What The Buddha Taught, ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร และคณะ แปล, (2540:160 -165) สันติสุขหรือสันติภาพย่อมเป็นเอกภาพและความสอดคล้อง ประสมกลมเกลียว ความเสรีภาพ และความยุติธรรมของบุคคล หรือกลุ่มบุคคลในสังคม และ สันติที่แท้จริงและเป็นพื้นฐานของสันติเชิงสังคมก็คือ สันติภายใน สันติสุข เป็นองค์รวมเรื่องสันติภาพที่ต้องกล่าวไว้ สมบูรณ์ในภาวะ ที่สงบ ราบรื่น ผู้คนดำรงชีวิตเป็นสุข และมีสมานฉันท์ต่อกัน เป็นสภาพสังคมอัน เป็นอุดมคติซึ่งมนุษย์ไม่ทำความรุนแรงต่อตนเอง ต่อเพื่อนมนุษย์ ต่อสิ่งมีชีวิต และต่อธรรมชาติ แวดล้อม สันติสุขหรือสันติภาพจึงเป็นทั้งเป้าหมาย (Goal) ตัวบ่งชี้ปัญหา (Indicator) และ กระบวนการแก้ไขความขัดแย้ง (Process)

กล่าวโดยสรุป ชุมชนสันติสุข คือ ชุมชนที่ผู้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีความสามัคคี เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เคารพในสิทธิ เสรีภาพ และความยุติธรรมของกันและกัน มีความสัมพันธ์ที่ดีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และพึ่งพาอาศัยกันได้ ดำเนินชีวิตภายใต้กฎระเบียบ วัฒนธรรม และประเพณีร่วมกัน พร้อมทั้งใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับการพัฒนาอย่างเหมาะสม สมาชิกมีจิตสำนึกในการร่วมมือแก้ไขปัญหาร่วมกัน เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ไม่แบ่งแยกชนชั้นหรือสถานะ และสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี อันนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีและยั่งยืน

พรหมวิหาร 4

ความหมายของพรหมวิหาร

ราชบัณฑิตยสถาน (2548 : 120-121) พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่มีความหมายหลายอย่าง ได้แก่

1) เป็นหลักธรรมที่ทำให้มีคุณสมบัติเพิ่มขึ้น คล้ายพรหม โดยมุ่งเน้นว่าเมื่อผู้ที่ฝึกทำสมาธิก็มีเมตตา กรุณา มุติตา และอุเบกขา จะนำไปสู่การบรรลุธรรมในระดับต่อไป

2) เป็นหลักธรรมที่เป็นเครื่องประดับใจสำหรับผู้มีคุณธรรม เมื่อมีความรู้และประพฤติใน 4 หลักนี้แล้วจะมีความรักต่อทุกชีวิต บรรณาที่ช่วยเหลือผู้ที่ทุกข์ให้พ้นจากทุกข์ ไม่มีความอิจฉาริษยาเมื่อเห็นผู้อื่นมีความสุข และมีจิตใจที่เป็นกลางเมื่อช่วยเหลือคนอื่น

3) เป็นหลักธรรมสำหรับผู้มีบารมีหรือผู้ที่มีบทบาทในการปกครอง โดยมุ่งหวังให้ผู้มีบารมีมีความรักและบรรณาดีต่อผู้ใต้บังคับบัญชา และเป็นพื้นฐานในการช่วยเหลือเมื่อต้องเผชิญกับปัญหา ยินดีเมื่อพวกเขาประสบความสำเร็จ และยังคงเป็นกลางไม่เข้าข้างใคร พรหมวิหาร 4 เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อัปมัญญา 4 ด้วยเหตุผลที่ว่าความรู้สึกนี้ไม่มีขีดจำกัดต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เป็นพรหมวิหารของผู้มีคุณธรรมซึ่งควรประพฤติ

(พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2552:634) พรหมวิหาร 4 ยังหมายถึงหลักธรรมที่อยู่ในใจเป็นธรรมที่เกิดขึ้นในระดับจิตใจ ที่กระตุ้นให้เราทำการช่วยเหลือผู้อื่น และให้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน โดยพรหมวิหาร มี 4 อย่าง ได้แก่

1. เมตตา คือ ความรักและความบรรณาดีให้ผู้อื่นมีความสุข
2. กรุณา คือ ความรู้สึกสงสารและความบรรณาจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์
3. มุทิตา คือ ความดีใจและความยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นได้รับสิ่งดี ๆ หรือความสำเร็จ
4. อุเบกขา คือ การมีหัวใจที่เป็นกลาง ไม่ดีใจหรือไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นประสบกับความลำบาก

พรหมวิหาร 4 นับเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับผู้ใหญ่ โดยเฉพาะสำหรับผู้มีอำนาจหรือหัวหน้าที่จะต้องเป็นคุณธรรมและมีความเห็นอกเห็นใจต่อผู้อื่น ควรมีความเข้าใจและเอ็นดูต่อผู้ที่อยู่ในความดูแลให้สามารถ “เข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น” ซึ่งจะนำมาซึ่งความเคารพและความศรัทธาจากคนรอบข้างทั้งหมดได้

(พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551:161) พรหมวิหาร 4 เปรียบเสมือนบ้านหลังหนึ่งที่มีห้องมากมาย ตลอดเวลาที่เราใช้ชีวิตในบ้านนั้น เราจะอยู่ในห้องที่มีการใช้งาน เช่น เมตตาก็เปรียบได้กับความสะอาดและการจัดระเบียบของบ้าน ซึ่งต้องมีการเอาใจใส่จากเจ้าของกรุณาเปรียบเสมือนห้องสำหรับรับประทานอาหารและห้องน้ำ โดยสามารถเข้ามาใช้เมื่อมีความทุกข์ มุทิตาคือห้องรับแขกที่ทำให้เรามีความสุขเมื่อมีผู้มาเยี่ยม และอุเบกขาเหมือนห้องนอนที่เราต้องการเมื่อทำภารกิจเสร็จ เพื่อให้ร่างกายและจิตใจได้พักผ่อน หากเราใช้ห้องในบ้านให้เหมาะกับโอกาส บ้านก็จะกลายเป็นที่พักที่น่ายินดี จิตใจที่ยึดถือพรหมวิหารจะสุขสงบและปราศจากความวุ่นวายอย่างที่คนทั่วไปเผชิญกันอยู่ พรหมวิหาร 4 ยังถือเป็นคุณธรรมที่เหมาะสมสำหรับผู้ใหญ่ ผู้บริหาร หรือผู้นำใน 4 ด้าน ได้แก่

1. เมตตา คือ ความรู้สึกที่ต้องการให้คนอื่นมีความสุข มีใจที่อบอุ่นและพยายามทำสิ่งดีเพื่อทุกคนในสังคม
2. กรุณา คือ ความรู้สึกเห็นใจ ต้องการช่วยเหลือให้คนอื่นพ้นจากความทุกข์ และมุ่งมั่นบรรเทาความเดือดร้อนของสัตว์ทั้งหลาย

3. มุทิตา คือ ความรู้สึกที่มีความสุขเมื่อเห็นคนอื่นมีความสุข จิตใจมีความสดใสและเป็นสุขกับการที่สัตว์ทั้งหลายดำรงชีวิตอย่างดี และรู้สึกดีใจเมื่อพวกเขาเจริญเติบโตขึ้น

4. อุเบกขา คือ ความรู้สึกที่ตั้งอยู่บนความเป็นกลาง ไม่ปล่อยให้อารมณ์หรือเกลียดมากระทบจิตใจ คิดถึงผลของการกระทำที่แต่ละคนทำ และรับรู้ได้ว่าผลที่ได้ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของตนเอง รวมถึงสามารถรักษาความสงบและเฉยเมยเมื่อตนไม่ต้องทำสิ่งใด

กิตติทัสน์ ผกาทอง,(2553:171) พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมสำหรับกำกับพฤติกรรมของผู้นำ 4 ประการ คือ

1. เมตตา (Loving-Kindness) คือ การมีจิตใจที่ดีและเต็มไปด้วยความรัก ไม่เกิดความโกรธหรือความแค้นต่อผู้ร่วมงานหรือลูกน้อง

2. กรุณา (Compassion) คือ มีความคิดที่จะช่วยเหลือและบรรเทาความทุกข์อยู่เสมอ เป็นคนที่คอยช่วยแบ่งเบาภาระให้ผู้อื่นตลอดเวลา

3. มุทิตา (Sympathetic Joy) คือ การมีใจที่สดใสและเบิกบาน ยินดีในความสุขของผู้อื่น แม้ว่าตนจะพบเจอความทุกข์ก็ไม่คิดจะทำให้เขาารู้สึกแย่หรือลำบากใจ

4. อุเบกขา (Neutrality) คือ การมีความประพฤติดีที่ซื่อสัตย์และไม่เอนเอียง ไม่ให้ความรักหรือความเกลียดมากระทบตัดสินใจ คำนึงถึงผลของการกระทำว่า หากผู้อื่นทำดีจะได้ดี หากทำไม่ดีก็จะได้ผลตามนั้นการตั้งอยู่ในสถานะเรียกว่า ค่าของคนอยู่ที่ผลลัพธ์จากการกระทำ ไม่ใช่อำนาจอันสูงเกินไป ไม่ทำให้คนอื่นต้องทุกข์เครียด เพราะตัวเองมีความได้เปรียบในบางเรื่อง

นอกจากนี้ พรหมวิหาร 4 คือ หลักธรรมที่เป็นแนวทางของพรหม ซึ่งเหมาะสำหรับบุคคลที่มีความรับผิดชอบ เช่น พ่อ แม่ ครู หัวหน้า และผู้จัดการ หลักธรรมนี้เหมาะสำหรับทุกคน โดยมีดังนี้

1) เมตตา คือ ความรักและความปรารถนาดี หมายถึงความต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข ประสบความสำเร็จ และเจริญรุ่งเรืองตามความเหมาะสม

2) กรุณา คือ ความสงสารและอยากช่วยเหลือ เพื่อให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ หมายถึงความตั้งใจที่จะช่วยเหลือและเห็นใจซึ่งกันและกัน

3) มุทิตา คือ การรู้สึกดีใจเมื่อผู้อื่นประสบความสำเร็จ หมายถึงการแสดงความยินดีเมื่อคนอื่นมีความก้าวหน้า เช่น การได้เลื่อนตำแหน่ง มุทิตาเป็นคุณธรรมที่ช่วยป้องกันความอิจฉา เพราะการอิจฉาสร้างแต่ความทุกข์ใจ ในขณะที่คนที่มีมุทิตาจะมีความสุขและเป็นที่ยกย่องของผู้อื่น

4) อุเบกขา คือการรู้สึกเป็นกลาง ไม่ดีใจหรือเสียใจเมื่อผู้อื่นประสบความสำเร็จล้มเหลว หมายถึงความสามารถในการวางใจเป็นกลาง

สรุปได้ว่า พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมหนึ่งของพระพุทธศาสนาที่สอนให้ประพฤติ ปฏิบัติ หรือควบคุม กำกับทางจิตใจของมนุษย์ให้อยู่กับสังคมในโลกปัจจุบัน สำหรับผู้บริหารควร บริหารองค์การ โดยการ แสดงออกต่อผู้ใต้บังคับบัญชาถึงการมี เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่ก่อให้เกิดศรัทธาแก่

บุคคลากร เพื่อนร่วมงานและชุมชน ตลอดจนการบริหารบุคคลด้วยความเป็นธรรม วางระบบและวิธีการให้คุณให้โทษ ให้รางวัลด้วยความเป็นธรรม เพื่อให้องค์การประสบ ผลสำเร็จให้เป็นไปตามแผนการบริหารที่วางไว้

องค์ความรู้ที่ได้รับ

การพัฒนาสังคมให้เกิดความสงบสุขอย่างยั่งยืนนั้น จำเป็นต้องอาศัยหลักคุณธรรมและจริยธรรมเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะปัญหาความขัดแย้งในสังคมส่วนใหญ่เกิดจากความเห็นแก่ตัว ความไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน และการขาดความเมตตาเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์ พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางการอยู่ร่วมกันอย่างสันติผ่านหลักธรรมที่เรียกว่า **พรหมวิหาร 4** ซึ่งประกอบด้วย **เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา** อันเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้มนุษย์มีจิตใจสูงส่ง มีความรัก ความปรารถนาดี และความยุติธรรมต่อผู้อื่น หลักพุทธธรรม หรือ พรหมวิหาร 4 สามารถนำมาประยุกต์เป็นกรอบแนวคิดในการสร้างสังคมสันติสุขในรูปแบบของ **L – C – S – N Model** ซึ่งเป็นแนวทางในการพัฒนาจิตใจและพฤติกรรมของบุคคลในสังคมให้เกิดความรัก ความเข้าใจ และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ **Loving-kindness, Compassion, Sympathetic Joy และ Neutrality** ดังรายละเอียดต่อไปนี้

L (Loving-kindness) เมตตา ความรักและความปรารถนาดีต่อผู้อื่น หมายถึง ความรัก ความปรารถนาดี และความต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข ซึ่งสอดคล้องกับหลัก เมตตา ในพรหมวิหาร 4 เมตตาเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์มีจิตใจอ่อนโยน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น การมีเมตตาจะทำให้บุคคลมองผู้อื่นในฐานะเพื่อนร่วมโลกที่ควรได้รับความรักและความปรารถนาดีเช่นเดียวกับตนเอง ในระดับสังคม เมตตาเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคคล ทำให้เกิดความสามัคคี ความร่วมมือ และการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่อสมาชิกในสังคมมีเมตตาต่อกัน ย่อมช่วยลดความขัดแย้ง ความรุนแรง และการเอาเปรียบกัน นอกจากนี้ การปลูกฝังเมตตายังสามารถทำได้ผ่านกระบวนการทางการศึกษา การอบรมทางศีลธรรมในครอบครัว และกิจกรรมทางศาสนาหรือชุมชน ซึ่งจะช่วยให้สังคมมีพื้นฐานของความรักและความเข้าใจซึ่งกันและกัน

C (Compassion) กรุณา ความเห็นอกเห็นใจและการช่วยเหลือผู้อื่น หมายถึง ความสงสารหรือความเห็นอกเห็นใจต่อความทุกข์ของผู้อื่น พร้อมทั้งมีความปรารถนาที่จะช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ ซึ่งตรงกับหลัก กรุณา ในพรหมวิหาร 4 กรุณาเป็นคุณธรรมที่ทำให้บุคคลไม่เพิกเฉยต่อความทุกข์ของผู้อื่น แต่พร้อมที่จะยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือและแบ่งเบาภาระของกันและกัน ในบริบทของสังคม ความกรุณามีบทบาทสำคัญในการสร้างความเอื้ออาทรและความเป็นมนุษยธรรม เช่น การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส การทำกิจกรรมจิตอาสา การบริจาคเพื่อสาธารณประโยชน์ หรือการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาสังคมต่าง ๆ เมื่อ

สมาชิกในสังคมมีความกรุณาต่อกัน จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกัน ลดความเหลื่อมล้ำ และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

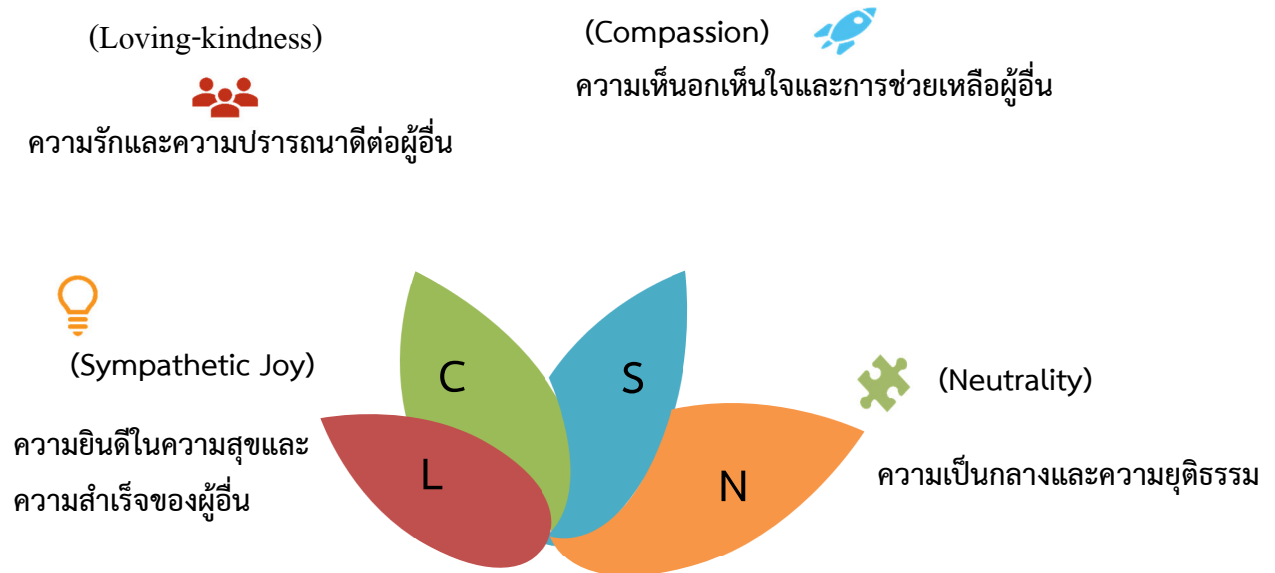
S (Sympathetic Joy) มุทิตา ความยินดีในความสุขและความสำเร็จของผู้อื่น หมายถึง ความรู้สึกยินดีเมื่อผู้อื่นมีความสุขหรือประสบความสำเร็จ ซึ่งสอดคล้องกับหลัก มุทิตา ในพรหมวิหาร 4 มุทิตาเป็นคุณธรรมที่ช่วยให้บุคคลสามารถชื่นชมและสนับสนุนความสำเร็จของผู้อื่นโดยปราศจากความอิจฉาริษยา ในสังคมที่มีการแข่งขันสูง บางครั้งความสำเร็จของผู้อื่นอาจก่อให้เกิดความอิจฉาหรือความรู้สึกไม่พอใจ แต่การฝึกมุทิตาจะช่วยเปลี่ยนมุมมองให้บุคคลสามารถมองเห็นความสำเร็จของผู้อื่นเป็นสิ่งที่ควรชื่นชมและร่วมยินดี เมื่อสังคมเต็มไปด้วยมุทิตา จะเกิดบรรยากาศแห่งกำลังใจและการสนับสนุนซึ่งกันและกัน ส่งผลให้บุคคลมีแรงจูงใจในการพัฒนาตนเองและร่วมกันสร้างความก้าวหน้าให้กับสังคมโดยรวม

N (Neutrality) อุเบกขา ความเป็นกลางและความยุติธรรม หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง การไม่ลำเอียง และการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ด้วยเหตุผล ซึ่งสอดคล้องกับหลัก อุเบกขา ในพรหมวิหาร 4 อุเบกขาไม่ได้หมายถึงความเฉยเมยต่อปัญหา แต่เป็นการมีจิตใจที่มั่นคง สามารถควบคุมอารมณ์และตัดสินใจอย่างยุติธรรม ในระดับสังคม อุเบกขามีบทบาทสำคัญในการสร้างความยุติธรรมและความเท่าเทียมกัน เพราะช่วยให้บุคคลสามารถพิจารณาปัญหาต่าง ๆ อย่างรอบคอบ ไม่ตัดสินผู้อื่นด้วยอคติหรืออารมณ์ การมีอุเบกขาจะช่วยลดความขัดแย้งที่เกิดจากความลำเอียง และส่งเสริมให้เกิดกระบวนการตัดสินใจที่เป็นธรรม ทั้งในระดับครอบครัว องค์กร และสังคมโดยรวม

โดยสรุป การบูรณาการหลักพุทธธรรมถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาคุณภาพของมนุษย์และสังคม เพราะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาจิตใจ การใช้ปัญญา และการปฏิบัติต่อกันด้วยความเมตตาและความยุติธรรม หากบุคคลในสังคมยึดถือหลักธรรมเหล่านี้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ก็จะช่วยลดปัญหาความขัดแย้ง ความรุนแรง และความแตกแยกในสังคม ส่งผลให้เกิดความสมานฉันท์ ความร่วมมือ และนำไปสู่การสร้างสังคมสันติสุขของคนในสังคมอย่างแท้จริงและยั่งยืนในระยะยาว

จากการศึกษาวิเคราะห์ทำให้เกิดองค์ความรู้ ซึ่งเป็นการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสังคมสันติสุข ด้วยหลักการ L - C - S - N Model ดังแผนภาพที่ 1

L - C - S - N Model

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- กิตติทัศน์ ผกาทอง. (2551). ภาวะผู้นำตามแนวพุทธ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แก้ว ชิตตะขบ. (2548). รวมวิชาธรรมศึกษาชั้นตรี ตามหลักสูตรของสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. 2546. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา
- दनัย ไชยโยธา. (2544). พจนานุกรมพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไอเอส พรินติ้งเฮาส์.
- เบญจวรรณ ทิมสุวรรณ. (2555) “การบูรณาการกระบวนทัศน์ในการประกันคุณภาพการศึกษา”.วารสารการพยาบาลและการศึกษา. ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม – สิงหาคม).
- ประเวศ วะสี และคณะ. (2539) “พระพุทธศาสนากับจิตวิญญาณสังคมไทย”. ประเด็นวิจัยศาสนาและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2551). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์. “ คำวัด ”. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต). (2551) พจนานุกรมพุทธศาสตร์. ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

พระมหาวิสูตร ปภสฺสโร (ยุวศิลปิน). (2560) “บูรณาการหลักโอวาทปาฏิโมกข์สู่บรรทัดฐานทางสังคมไทย
ศึกษากรณีชุมชนบ้านศาลา ตำบลดอนแก้ว อำเภอแม่อรม จังหวัดเชียงใหม่”. ดุษฎีนิพนธ์พุทธ
ศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2548). พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่
2. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์.

Walpole Sri Rahula. What The Buddha Taught. ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร และคณะ แปล. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.